

פרק ראשון: כל הזבחים

מערכה א. מבוא לפרקים ראשון - רביעי: הלכות המחשבה בקרבנות

השלובים בפרקים אלו, כגון פירוט האישים הפסולים לעבודה והאם מתנות הדם מעכבות, הוזכרו אף הם אגב דיני המחשבה: הפסול לעבודה אינו פוסל במחשבתו, וכן הזורק מתנת דם שאינה מעכבת אינו פוסל במחשבה (משנה לא, ב, ולו, ב).

הדבר מעורר תמיהה: וכי לא ראוי היה לפתוח את המסכת בפרק "איזהו מקומן של זבחים", המפרט את הלכות העבודה ואכילת הקרבן? הקושי גובר על פי השיטה להלן שמחשבה בטעות איננה פוסלת כלל, ונמצא שפרקים אלו עוסקים במקרה צדדי מאד, שמישהו הזיד להקריב קרבן במחשבת פסול. נראה שבכך באה המשנה ללמדנו על מרכזיותה של הכוונה והמחשבה בקרבנות. עיקרו של הקרבן הוא הרצון של הבעלים והמקריב להתקרב לפני ה', ולפיכך הושם דגש רב על דיוק המחשבה. כך לשון בעל ספר החינוך (מצוה קמד): "כי עניניו הקרבן להכשיר מחשבות בני איש... על כן מהיות עיקר סיבתו של דבר המחשבות - הוא ראוי להפסל במחשבות הנטויות בו מן היושר בכל מעשיו".

המחשבות הפוסלות - במחשבה או בדיבור?

א. מחלוקת המפרשים ויסודותיה

הראשונים נחלקו האם המחשבות הפוסלות בקדשים פוסלות במחשבה גרידא, או שצריך דיבור דווקא. דעת רש"י שצריך דיבור, כלשונו (מא, ב, ד"ה כגון): "כל מחשבה דקדשים - מוציא בפה הוא"¹, וכן דעת כמה ראשונים². לעומת זאת כתב המאירי (פסחים סג, א): "כל מה שביארנו במחשבת קדשים אינה צריכה הוצאת פה, הן מחשבת פיגול הן מחשבת פסול, הן בקרבן פסח הן בשאר קרבנות... אלא שכל שגמר בלבו לכך - פסול" (וכן כתב בחיבורו 'קריית ספר', מאמר א ח"ב). זוהי גם שיטת בעל ספר החינוך³ וראשונים נוספים⁴, ונראה שכך היא גם דעת הרמב"ם, כפי שיתבאר.

בהקרבת הקרבן נודעת חשיבות רבה לביצוע מדוקדק של עבודותיו, אך לא פחות מכך גם למחשבתו של העובד בשעת העבודה. לכתחילה, צריך העובד לחשוב על כך שהוא מקריב את הבהמה לשם העלאתו כ"אשה ריח ניחוח לה" (ויקרא א, ט, וראה להלן מערכה קח, על המשמעות המדויקת של הדברים), ואף לשם סוג הקרבן המסוים (עולה, שלמים, וכדומה) ולשם בעליו.

שלוש מחשבות שהן ארבע אף פוסלות את הקרבן:

א. "מחשבת שלא לשמה", הכוללת שני סוגים: החושב בשעת עבודתו שהוא עושה את הקרבן לשם סוג קרבן אחר ("שינוי קודש"), או לשם אדם אחר שאינו בעליו ("שינוי בעלים"). בדרך כלל, מחשבה זו אינה פוסלת את הקרבן, אלא שבעליו לא יצאו ידי חובתם. בקרבן פסח ובחטאת - הקרבן אף נפסל.

ב. "מחשבת חוץ לזמנו" - החושב בשעת עבודתו לאכול מן הקרבן, או לתת ממנו על המזבח (בזריקת דם או בהקטרה). לאחר הזמן שקצבה התורה לקרבן זה. העושה כן פסל את הקרבן, וזהו "פיגול", שאסור לאוכלו, והחמירה התורה בדבר, שהאוכל מקרבן זה, אפילו תוך הזמן הראוי לו - חייב כרת.

ג. "מחשבת חוץ למקומו" - החושב בשעת עבודתו לאכול מן הקרבן, או לתת ממנו על המזבח (בזריקת דם או בהקטרה). מחוץ למקום שקבעה התורה לקרבן זה. העושה כן פסל את הקרבן, אבל אינו "פיגול", והאוכל ממנו אינו חייב כרת.

מרכזיות המחשבה בקרבנות

מסכת זבחים עוסקת בהרחבה רבה בדיני המחשבות הללו: פרק ראשון דן במחשבת "שלא לשמה", ואילו פרקים שני שלישי ורביעי דנים במחשבת חוץ לזמנו ומקומו (בדומה לכך גם במסכת מנחות, ביתר קיצור). דינים אחרים

3. מצוה קמד: "ופיגול הוא קרבן שחשב עליו הכהן המקריב מחשבת פסול... כגון שהסכים בדעתו בעת הזביחה או בעת ההקרבה שיאכל מאותו קרבן אחר זמן המוגבל לאכילתו".

4. כך גם שיטת 'חידושים מכתב יד' לגיטין המיוחסים לריטב"א, ראה להלן הערה 16. אפשר שכך היא גם שיטת הרשב"א (גיטין נג, א): בגמ' בגיטין שם נאמר שהמכניס פרה אדומה לרבקה על מנת שתינק ותדוש, ובכך פסל אותה - פטור מלשלם את היזקו, כי הפסול רק מחמת מחשבתו. והקשו הראשונים: מה בין זה לבין כהנים

1. וכן במנחות ב, ב, ד"ה אבל מחשבה דמנכרא ופסחים סג, א ד"ה ר"מ וכריתות ב, ב, ד"ה ומפגל. לאידך גיסא עיין ברש"י קידושין מא, ב, ד"ה שכן ישנן במחשבה, ואולי סתירה זו היא המקור להגהת המהרש"ל שם.

2. תוס' פסחים סג, א ד"ה ר"מ (בשם ר"י) וב"ק ק, א ד"ה טיהר ('וכהנים שפיגלו... דדיבור חשיב כמעשה') וב"מ מג, ב ד"ה החושב (ועיין זבחים ב, א ד"ה כל, ד, ב ד"ה מחשבה בעלמא). רבנו ברוך (ספר התרומה, הל' ספר תורה, סי' קצב). סמ"ג לאוין שלה-שלז. ר"ד (בשור"ת, סי' פז). רא"ש (הל' ספר תורה סי' ג).

כוונתה למחשבה או לדיבור⁵. פסוק זה עוסק במחשבת פיגול (להלן כט,א), ונכללו בו גם כל המחשבות הפוסלות (עיין רש"י ב,ב ד"ה ונדבה, ולהלן מערכה עב). ברם, פסוק זה משמש כמקור לאיסור לחשוב מחשבות הפוסלות, ולא הוא המקור לעצם הפסול. מקור הדין של עשייה לשם הקרבן, שממנו נובע הפסול בקרבן שנעשה שלא לשמו, הוא מפסוקים אחרים, כגון הדרשה (להלן ד,א): "זבח שלמים קרבנו - שתהא זביחה לשם שלמים". אין בפסוק זה ביטוי מיוחד המורה על האופן שבו נעשית הזביחה "לשם שלמים"⁶. נמצא, אפוא, שהמחלוקת שלפנינו היא בשאלה: מזה נצרך כדי "לעשות לשם"? ממילא, יריעת המחלוקת עשויה להתרחב גם להלכות אחרות בהן נדרש "לשמה", כגון מילה וציצית⁷.

יש מן האחרונים שפירשו את השיטה המצריכה בדיבור באופן שמקרב אותה לשיטה שדי במחשבה: על מנת לפסול נדרש דיבור, אבל אין זה מפני שרק לדיבור יש כוח לפסול, אלא מפני ש"דברים שבלב - אינם דברים", והדיבור הוא המגלה מה שבלבו. ממילא, כאשר יש אומדנא מוכחת על פי הנסיבות שהאדם חשב מחשבה הפוסלת - די במחשבה זו על מנת לפסול (זבחי צדק וטהרת הקודש להלן ב,ב). יסוד הדברים מפורש כבר בשיטה מקובצת (בבבא מציעא הנ"ל): "שלא הוצרך הדיבור אלא לפי שעל ידי כך אנו יודעין שפסלו במחשבה, אבל הפסול לא נקבע על ידי דיבור, אלא על ידי המחשבה".

ב. ראיות שמחשבה אינה פוסלת⁸

1. מצינו בגמרא בכמה מקומות לשון "אמירה" ביחס למחשבה הפוסלת⁹. במשנה לא מצינו לשון זו, אלא רק

בשעת עבודה¹⁰, וביראים (ס' תו) פירש שהכוונה למחשבת פיגול, וראה להלן מערכה עב, הערה 4.

6. אמנם מצינו להלן ז,ב דרשה: "ואמרתם זבח פסח הוא - שתהא זביחה לשם פסח" (וכן בירושלמי בפסחים פ"ה ה"ב: "מניין שהוא צריך לשוחטו לשמו? רבי בא בשם רב: 'ואמרתם זבח פסח הוא', לומר: אם שחטו לשם פסח - הרי הוא פסח, ואם לאו - אינו פסח"), והיה מקום לומר שהדרשה היא מ"ואמרתם", ומכאן למדנו על כל דין "לשמה" שטעון אמירה (אלא אם כן "סתמם לשם הם עומדים"). ברם, פשוט הגמ' שהלימוד הוא מ"זבח פסח" גרידא, כמו הלימוד מ"זבח שלמים" (ד,א), וכך הובאה הדרשה ברש"י (פסחים נט,ב ד"ה פסול, ושם ס,א ד"ה וישנו) בלא "ואמרתם". ומ"ואמרתם" למדנו דין אחר, שבאכילת הפסח יש לומר "פסח זה שאנו אוכלים על שום מה" (פסחים קטז,ב ותוס' שם עמ' א ד"ה ואמרתם). אולם בשו"ת דברי יציב (ח"מ סי' ק) כתב, שמ"ואמרתם" למדנו גם חיוב מיוחד של לשמה בפסח, ולכן השוחט פסח לשם חולין פסול, וראה להלן מערכה קט.

7. הרא"ש (הל' ספר תורה סי' ג) דן על "לשמה" בספר תורה, האם צריך אמירה בפה, על פי השוואה למחשבה בקדשים. יש להעיר בעניין זה, שעל פי מסקנת הגמ' ב,ב ש"סתם זבחים לשמן הם עומדים" אפשר לומר זאת גם על מצוות מסוימות, ש"סתמן לשמן" בלא אמירה ומחשבה כלל (עיין ביאור הלכה סי' יא ס"ב ד"ה לשמן).

8. רוב הראיות הובאו בתוס' הרשב"א לפסחים סג,א ד"ה לר' מאיר ובשט"מ ק בבא מציעא מג,ב בשם תוס' שאנץ.

9. בגמ' ב,ב: "טעמא דאמר לשם פסח ולשם שלמים". י"א: "ומה במקום שאם אמר הריני שוחט חוץ לזמנו שהוא כשר... מקום שאם אמר הריני שוחט שלא לשמו פסול" (ובמקבילה בירושלמי פסחים פ"ה ה"ב בלא "אמר"). י"ג,ב: "הא דאמר הריני שוחט על מנת לקבל דמה למחר, הא דאמר הריני מקבל דמה על מנת לשפוך שירים למחר". כז,א: "כאן שנתן בשתיקה, כאן שנתן באמירה". ל"א: "ומשנתנו דאמר סימן

מחלוקת זו, לפי שתי השיטות, נוגעת לכל סוגי המחשבות הפוסלות בקדשים, ואפילו אלה שנאמרו בקרבן פסח בלבד, וכדברי המאירי הנ"ל. כך גם כותב השיטה מקובצת בבבא מציעא (מג"ב ד"ה וז"ל תוס' שאנץ): "ומחשבת פיגול (במחשבה) [ומחשבה] שלא לשמן או לשם בעליו או לערלים - דכולהו חד גוונא נינהו". הדבר משתמע בבירור מהמשנה (להלן לו,א): "שאיין המחשבה פוסלת אלא חוץ לזמנו וחוץ למקומו והפסח והחטאת שלא לשמן", הרי שכולן פוסלות באותו אופן.

"לשמה" בעשיית ציצית. בעשיית ציצית נדרשת כוונה לשם המצוה. דיני "לשמה" במצוה זו ובמצוות נוספות נלמדו בפוסקים מגדרי "לשמה" בקדשים, והדיון האם פסולי מחשבה בקדשים הם באמירה או בדיבור משליך גם על אופן קיומן של מצוות אלו הלכה למעשה.

מהי נקודת המחלוקת בין השיטות? אפשר שהמחלוקת נעוצה בפירושו לשון התורה "לא יחשב" (ויקרא ז,יח), האם

שפיגלו, שחייבים לשלם? ומכח קושיה זו הוכיחו בתוס' הרא"ש (גיטין נד,ב ד"ה ודילמא) ובשט"מ ק בב"מ (מג"ב בשם תוס' שאנץ, עיין שם דחייתו) שהפיגול הוא בדיבור, ודיבור נחשב כמעשה (וכן בתוס' בב"ב הנ"ל בהערה 2). לעומת זאת הרשב"א מקשה: "ואם תאמר, מאי שנא מפגול דהוי נמי במחשבה, אל"ג דלא עביד מעשה? תירצו בתוס' דשאני התם דבשעה שמפגל עושה מעשה ששוחט". הן מנוסח קושייתו, והן מכך שלא תירץ לחלק בין דיבור למעשה, משתמע שלדעתו הפיגול נעשה במחשבה.

5. נראה שבלשון המקרא "מחשבה" איננה ההרהור (עצם התהליך של החשיבה), אלא הרעיון (המסקנה הנולדת ממנו). המחשבה מיוחסת ללב (כמו "וכל יצר מחשבות לבי", בראשית ו,ה) מפני שמוצאה מהלב, אבל גם לאחר מכן הרי זו "מחשבה". כך מצאנו: "לחשוב מחשבות לעשות בזהב ובכסף ובנחושת" (שמות לא,ד), כלומר, לתכנן תכניות, ובאונקלוס: "לאלפא אומנון" - ללמד אומנויות. לפיכך יתכן ש"יחשב" יתפרש על דיבור, וכן מצינו בתהלים (נב,ד): "הוות תחשוב לשונך" (ועיין ראב"ע ורד"ק שם).

יש להעיר בהקשר זה על דרשת חז"ל מ"ונחשב לכם תרומתכם" (במדבר יח,כז), שהתרומה ניטלת במחשבה גרידא (גיטין לא,א ורש"י ד"ה ובמחשבה תוס' ד"ה במחשבה; שבועות כו,ב תוס' ד"ה משום דהוון, ומשמע שדרשו לשון מחשבה שבמקרא על הרהור בעלמא, והוא הדין ל"לא יחשב" (הערת בנו של החפץ חיים, בחידושיו שנדפסו בליקוטי הלכות סוף זבחים).

מקור אפשרי להצריך דיבור דווקא הוא הפסוק: "לא תזבח... כל דבר רע" (דברים יז,א), שנדרש בספרי (דברים פיסקה קמז): "מנין לקדשים ששחטם חוץ לזמנם וחוץ למקומם שעובר בלא תעשה? תלמוד לומר: 'דבר' - שתלוי בדיבור" (זבח תודה דף יט,א. אודות דרשה זו ראה בהרחבה להלן מערכה עב). לאידך גיסא מצינו בספרי (דברים פיסקה מא): "ולעבדו בכל לבבכם - אזהרה לכהנים שלא יהא לבם חלוק

דין ומתני מילתא דמיפסיל ביה?!". לשון המשנה "שלא היה בלבו" משמעה שדי במחשבה גרידא, אבל ביאור הגמ' לתנאי בית הדין, "דלא לימא לשמו", פירושו שלא יאמר בפיו. הדבר מוכח הן מן הלשון "לימא", "דילמא אתי למימר", והן מן הענין, כי לא יתכן שבית הדין יורה לכהנים שלא לחשוב על שם הקרבן! מלבד שזוהי הוראה לא מעשית, הרי על הכהן לדעת איזה קרבן הוא מקריב, כדי לעשותו כהלכותיו. בפשטות מוכח, אפוא, שהמחשבה היא דיבור.

4. הגמ' להלן (ל,ב) מבחינה בין חילוקים דקים במטבע הלשון של המחשבה הפוסלת: "כזית כזית תנן, אבל כזית וכזית דברי הכל עירוב מחשבות הוי, או דלמא 'כזית וכזית' תנן... וכל שכן 'כזית כזית'?" במחשבה גרידא קשה להבחין בין "כזית כזית" לבין "כזית וכזית", ונראה בפשטות שמדובר על אמירה. מלבד זה, כל הקישור בסוגיה שם (ל,א-ב) בין דיני עירוב מחשבות לבין מחלוקת התנאים על "תמורת עולה תמורת שלמים" משמעה שגם בעירוב מחשבות עסקין בדיבור, כמו בתמורה.

5. כיוצא בזה להלן (לא,א): "אמר רבי ינאי: חישב שיאכלוהו כלבים למחר - פיגול... אלא מעתה חישב שתאכלוהו אש למחר... הכי נמי דפיגול? וכי תימא הכי נמי, והתנן 'לאכול כחצי זית ולהקטיר חצי כזית כשר'... אי דאפקה בלשון אכילה - הכי נמי, הכא במאי עסקינן? דאפקה בלשון הקטרה, דלשון אכילה לחוד ולשון הקטרה לחוד". לכאורה במחשבת האדם הרוצה לשרוף את הבשר אין כל הבדל בין לשונות אלה, ורק הדיבור מבחין ביניהם¹⁴. גם לשון הגמ' "דאפקה" משמעה דיבור (סמ"ג לאוין שלה-שלז).

6. הגמ' (מב,א) מביאה ברייתא על המפגל במתנות הפר והשעיר ביום הכיפורים, שאם פיגל "בין בראשונה בין בשניה בין בשלישית", כלומר, במתנות בקדש הקדשים, בפרוכת, ובמזבח הזהב - פיגל לדעת ר' מאיר. הגמ' דנה בטעם הדבר (האם לדעתו מפגלין בחצי מתיר, או שמדובר באופן שהיתה מחשבה בכל חלקי המתיר), ואומרת: "אמר רבא: כגון שפיגל בראשונה, ושתק בשניה, וחזר ופיגל בשלישית; מהו דתימא, אי סלקא דעתך על דעת ראשונה -

לשון "מחשבה" (משנה יג,א, כט,ב, לא,ב, ועוד), אולם לשון זו סובלת גם משמעות של דיבור¹⁰. בפרט לאור מה שמצינו, שהעדר מחשבה הפוסלת נקרא "שתיקה" (משנה כט,ב וסד,ב, וכן פעמים רבות בתוספתא), ולשון זו מתאימה יותר להעדר דיבור ולא להעדר מחשבה (כמו "סייג לחכמה - שתיקה", אבות פ"א מ"ז).

2. הגמ' ברך ב דנה האם הקדשים טעונים מחשבה בפועל לשמם, או ש"סתמן לשמם הם עומדים", והמקריב אותם ללא מחשבה מסוימת הרי זה כמי שעשאים לשמם. הגמ' חותרת להוכיח שסתמן לשמם, מן המשנה (יג,א) הפוסלת פסח שנשחט "לשם פסח ולשם שלמים", וממנה משתמע שהמתחיל בעבודה לשם פסח ואחר כך חושב מחשבה סתמית - כשר, ולכאורה טעם הדבר שסתמו לשמו. הגמ' דוחה את ראייתה, שהחושב בתחילת העבודה לשם פסח דינו כמי שחושב בפועל לשם פסח בכל משך העבודה, מפני ש"כל העושה - על דעת ראשונה הוא עושה"¹¹. כמו כן מנסה הגמ' להוכיח מן המקרה ההפוך, "לשם שלמים ולשם פסח", ממנו יש לדייק ש"הא סתמא ולשם פסח - כשר", ודוחה באופן דומה, שמחשבתו בסוף התהליך לשם פסח מחשיבה אותו כמי שחשב כך בפועל מראשית התהליך, שכן "הוכיח סופו על תחילתו".

סוגיה זו מעוררת קושי, וממה נפשך: אם כדי ליצור "לשמה" צריך דיבור - מה בכך שדיבר בתחילת התהליך או בסופו? הרי כל העבודות צריכות להעשות לשמן, ובהן לא דיבר!¹² ואם כדי ליצור "לשמה" די במחשבה - נמצא ש"הא סתמא ולשם פסח" פירושו שבתחילה לא חשב כלל על הפסח ורק לבסוף חשב, וכיצד אפשר לומר "הוכיח סופו על תחילתו" שכן היתה מחשבתו מראש?¹³ על פי שיטת האחרונים הנ"ל הדברים מוסברים: אכן נדרש דיבור, בתור גילוי למחשבתו, וכאשר הכהן דיבר בתחילת התהליך או בסופו - זהו גילוי על מחשבתו במשך כל התהליך.

3. הגמ' (ב,ב) מוסיפה להוכיח שסתם זבחים לשמן הם עומדים, מדברי ר' יוסי (במשנה להלן מו,ב): "אף מי שלא היה בלבו לשם אחת מכל אלו - כשר, שתנאי בית דין הוא". ומפרשת הגמ': "אתנו בית דין דלא לימא לשמו, דילמא אתי למימר שלא לשמו. ואי סלקא דעתך סתמא פסול, קיימי בית

ראשון חוץ לזמנו סימן שני חוץ למקומו". ברייתא מד,ב: "היה עומד בחוץ, ואמר הריני שוחט לשפוך שירים למחר או להקטיר אימורים למחר - פיגול, שמחשבה בחוץ בדבר הנעשה בחוץ". אולם במקבילה בתוספתא (פ"ה ה"ג) ובספרא (צו פרק יג,ו-ח) הלשון בלא "אמר הריני", אלא "שחט... על מנת...".

10. הראשונים (כגון תוס' בבבא מציעא מג,ב ד"ה החושב) מוכיחים ש"מחשבה" בלשון חז"ל עשויה להתפרש על דיבור, מהמשנה (ב"מ שם): "החושב לשלוח יד בפקדון", ובגמ' שם (מד,א) למדו זאת: "על כל דבר פשע... מלמד שחייב על המחשבה כמעשה". הלימוד מ"דבר" מחייב שבדיבור עסקינן (ולדעת רש"י שם - אף בפני עדים), ובכל זאת נקרא הדבר "מחשבה". אולם הרמב"ם בפירושו למשנה שם כותב: "ואפילו במחשבה נעשה פושע", ובהתאם לשיטתו בפיגול.

11. סברה זו נאמרת כאן כהוה-אמינא, ולהלן מא,ב אומר ריש לקיש כך להלכה אליבא דר' מאיר לענין מחשבת פיגול.

12. כן הקשה בקרו אורה (ב,ב תוד"ה קיימי), והוכיח מכאן שמחשבה גרידא

פוסלת, ושם עוד ראיות כיוצא בזה, ובזבחי צדק (שם) דחה את כולן, כדלהלן. עוד כתב בקרו אורה, על פי דקדוק מתוס' שם, שאפילו לפי הדעה שפסול שלא לשמה הוא בדיבור - די במחשבה כדי שייחשבו לשמם (על הצד שלא אמרינן "סתם זבחים לשמן הם עומדים"), ורק כדי להוציא מן הדבר שהם מיועדים לו בעיני דיבור.

13. שפת אמת על אתר, והוכיח שבעיני דיבור (אך עיין שפת אמת מנחות טז,א, שכתב כעין השיטה להלן, שדי בדיבור בחלק מהתהליך).

14. כיוצא בזה במנחות (ז,א): "האי דאפקינהו רחמנא בלשון אכילה, דלא שניא כי מחשב בלשון אכילה למזבח ולא שניא כי מחשב בלשון הקטרה למזבח". בתוס' הרשב"א בפסחים הנ"ל עמד בראיה זו, וכתב: "והשתא אי בדיבורא תליא מילתא - אתי שפיר, דכשאומר 'על מנת שיקטיר' לא הוי פיגול; אבל אי הולך אחר מחשבה, והלא אינו מחשב אלא שישרוף ממנו כזית באש למחר, ומה מחלק בין אכילה להקטרה? ומיהו יש לדחות ולחלק בין חשב לשרפו בלשון אכילה ובין חישב לשרפו בלשון הקטרה".

אינה צריכה הוצאת פה... אלא שכל שגמר בלבו לכך פסול, אבל כל שמחשבתו לדבר אחד ומוציא דבר אחר בפיו – אינו כלום, עד שיהו פיו ולבו שוים". לדעתו מחשבת הלב קובעת, ובתנאי שיהיה פיו שוה לה, כדעת חכמים (כלומר, שפיו לא יסתור את מחשבתו, אבל השותק – די במחשבתו). יתכן שלדעתו ר' מאיר וחכמים נחלקו בנקודה זו ממש, האם הדיבור עיקר או המחשבה, אבל מסתבר יותר שלשיטתו אף ר' מאיר סובר שמחשבה מפגלת, ובכל זאת אין ללכת אחריה כאשר היא נסתרת מדיבורו, ולא כסברת תוס' הנ"ל¹⁵.

8. בגמ' בגיטין (נדב), נאמר, לדעה מסוימת, שכדן הטוען שהזבחים נתפגלו – נאמן: "הכי אמר ר' יוחנן משום רבי יוסי: מה אעשה שהתורה האמינתו. היכן האמינתו? אמר ר' יצחק בר ביסנא: כהן גדול ביום הכיפורים יוכיה, דכי אמר פיגול – מהימן, ומנא ידעינן? והכתיב 'וכל אדם לא יהיה באהל מועד'! אלא לאו משום דמהימן. ודלמא דשמעניה דפיגול? אי לאו דמהימן, אף על גב דשמעניה נמי לא מהימן, דלמא לבתר הכי קאמר. ודילמא דחזיניה בפשפש? קשיא". לכאורה יכלה הגמ' להוכיח שהתורה האמינתו מכל כהן החושב מחשבת פיגול ואומר אחר כך שפיגול, ומכך שהגמ' נזקקת לכהן גדול ביום הכיפורים משתמע שאין פיגול אלא באמירה! בתוס' הרשב"א (פסחים שם) דחה ראיה זו, שכן יתכן להעמיד כל פיגול שבתורה דווקא בכהן המקריב קרבן שלו עצמו, ורק עליו נאמן הוא לומר שפיגול במחשבתו¹⁶.

"וכל אדם לא יהיה באהל מועד בבואו לכפר בקודש" (ויקרא טז, ז). הכהן המביא את מחתת הגחלים יוצא החוצה לפני הקטרה, כדי לקיים פסוק זה (עיין תמיד פ"ו משנה ב-ג ויומא מד, א). דין זה יוצר שאלה ביום הכיפורים, כאשר הכהן הגדול נכנס לקדש הקדשים ואי אפשר לצפות בו, כיצד ניתן לדעת האם הוא פיגול, והגמרא (גיטין נדב) דנה על נאמנותו בעניין זה. מן הדיון משתמע שהפיגול נעשה בדיבור דווקא.

הללו – הדיבור גובר (לדעת ר' מאיר). לשון אחרת: לדעת תוס' ר' מאיר סובר שהמחשבה אינה חשובה כלל; לדעת המאירי ר' מאיר סובר שהמחשבה חשובה, אבל הדיבור חשוב הימנה.

16. כוונתו לתרץ, שאמנם יש פיגול בכל הקרבנות, אבל אפשר שהוא בדיבור דווקא, ואילו במחשבה יהיה נאמן רק על קרבנו שלו (הדברים מבוארים יותר בשטמ"ק בב"מ הל"ל). ב'חידושים מכתב יד' המיוחסים לריטב"א בגיטין שם פירש

מיהדר פיגולי בשלישית למה לוי? קמשמע לן". ובהמשך אוקימתא אחרת כעין זו: "אמר רב אשי: הכא במאי עסקינן? כגון שפיגול בראשונה ובשניה ובשלישית [אבל ברביעית, המתנות שעל טהרו של מזבח הזהב, שתק. רש"י]. מהו דתימא, אי סלקא דעתך כל העושה על דעת ראשונה הוא עושה, מיהדר פיגולי בכל חדא וחדא למה לוי? קמשמע לן".

אם בדיבור עסקינן, מובנת שאלת הגמ' "מיהדר פיגולי למה לוי", למה חזר ודיבר (ולפיכך יתכן שדיבורו החוזר בסוף מעיד ששתיקתו באמצע מכוונת, ולכן יש הוה-אמינא שלא יפגל); אבל אם במחשבה עסקינן, מה שייך לתמוה מדוע חזר וחשב מחשבת פיגול? הרי זהו רצונו, לאכול את הקרבן לאחר זמנו! אכן, רש"י בסוגיה זו דווקא (מא, ב ד"ה כגון) בחר לכתוב שמחשבת הקדשים היא אמירה בפה, ומשמע שהדבר הכרחי להבנתה.

7. הגמ' בפסחים (סב, ב-ג, א), דנה על הדין המיוחד בקרבן פסח, שהשוחטו לשם ערלים פסול, אך לשם מולים וערלים יחדו הרי זה כשר: "אמר רבה... הכא במאי עסקינן? כגון שגמר בלבו לתרווייהו, בין למולין בין לערלים, והוציא בפיו 'לערלים', ולא הספיק לומר 'למולין' עד שנגמרה שחיטה בערלים. ובהא פליגי, דר' מאיר סבר לא בעינן פיו ולבו שוין [ולפיכך הקרבן פסול כאילו חשב לערלים בלבד], ורבנן סברי בעינן פיו ולבו שוין". מפורש כאן שאמירת פיו קובעת, אלא שלדעת רבנן יש בזה תנאי, שיהיו דברי פיו תואמים ללבו, ואילו לר"מ אין תנאי כזה.

תוס' שם (ד"ה ר"מ) מוכיחים מכאן שמחשבת הקדשים היא אמירה בפה, ומחשבה אינה מועילה כלל: "דאי במחשבה תליא מילתא, בשלא הספיק לומר 'למולים' אמאי פסול לר' מאיר? הלא גמר בלבו נמי לומר 'למולים'!". לכאורה ראייתם אינה ברורה: הרי אפשר שגם מחשבה מספיקה, ובכל זאת כאשר יש דיבור הסותר לה – הולכים אחר הדיבור! נראה שתוס' סוברים שהדבר לא יתכן: אם עצם הרצון מספיק לפגול, ואפילו אם האדם שתק ולא גילה כלפי חוץ את רצונו על ידי דיבורו, לא מובן מה הגריעותא בכך שהאדם הפגין כלפי חוץ ביטוי הפוך, הסותר למחשבתו. סוף סוף, הרי באמת רצה לאכול את הקרבן חוץ לזמנו! לעומת זאת, אם בעיני דיבור על מנת לפגול, מובן הדבר שהדיבור יודקק גם למחשבה (לדעת חכמים), כי כל עניינו של הדיבור הוא בהיותו כלי ביטוי למחשבת האדם, וכאשר מחשבת האדם סותרת את דיבורו – אין ממש בדיבורו.

אך במאירי שם כתב: "כל מה שביארנו במחשבת קדשים

15. סברה זו כתב בשו"ת 'עוגת אליהו' (סי' כ), וזו לשונו: "מה זו ראיה מכאן דמחשבת פיגול היינו דבור ממש... דלעולם במחשבה בלבד הוא נפסל... והכא דפסיל ר"מ... משום דעביד עובדא בדיבור גמור בשעת מעשה היפך מחשבתו – גילה דעתו להפך מחשבתו ופסלינן ליה". אפשר להסביר זאת כך: הרצון והדיבור הם שני כלים שבהם האדם מתייחס אל הקרבן, והדיבור הוא כלי חזק יותר, כי הוא מוחש ומורגש מבחוץ. הפיגול תלוי בכך שהאדם, באחד מהכלים שבהם הוא מבטא את עצמו, פיגול, וחידוש הוא שאפילו כלי המחשבה מפגל, אבל כשיש ניגוד מפורש בין שני הכלים

"השוחט את הכבש לאכול כזית מחבירו למחר, מהו? 'חבירו' כבש משמע, ולא מפגל, או דלמא לחם משמע, ומפגל ליה?". הדיון מובן אם האדם דיבר ואנו דנים מה כוונתו, אבל אם רק חשב - הרי יודע הוא למה נתכוון. ומשמע גם שמחשבת לבו אינה כלום, שכן איננו שואלים אותו מה התכוון, אלא רק מפרשים את דיבורו (שטמ"ק בבבא מציעא מג,ב ד"ה וזה לשון תוס' שאנץ).

ג. ראייה שמחשבה פוסלת

יש שהוכיחו כדעת המאירי מהגמ' (כט,ב) האומרת שהחושב מחשבה פסולה בקדשים, ועבר על "לא יחשב", אינו לוקה, שכן זהו לאו שאין בו מעשה. בלאו הנעשה על ידי דיבור מצינו שיש מלקות, מפני ש"עקימת שפתיו הוי מעשה" (סנהדרין סה,א), ואם כן מוכח ש"לא יחשב" הוא במחשבה בלבד.

על כך השיב בשטמ"ק בבבא מציעא הנ"ל: "שלא הוצרך הדיבור אלא לפי שעל ידי כך אנו יודעין שפסלו במחשבה, אבל הפסול לא נקבע על ידי דיבור, אלא על ידי המחשבה". ומכיוון שעיקר האיסור הוא במחשבה - הרי זה לאו שאין בו מעשה (כיוצא בזה בסנהדרין שם על מגדף: "הואיל וישנו בלב")¹⁸.

בערוך לנר (כריתות ב,ב) הוכיח מסוגיה זו לאידך גיסא: אם הפיגול הוא במחשבה בלבד - כיצד יתכן לחייבו מלקות לדעה שלוקין על לאו שאין בו מעשה? הרי זוהי התראת ספק, כי איננו יודעים מה שבלבו! לפיכך כתב, שגם הסוברים שהפיגול נעשה במחשבה מודים שאין חיוב ממנו או מלקות אלא בדיבור.

ד. שיטת הרמב"ם

הספק בהבנת דברי חז"ל נובע משימוש בלשון "מחשבה" מחד, ובלשון "אמירה" ו"שתיקה" מאידך. מבוכה זו קיימת גם בדעת הרמב"ם, המשתמש גם הוא בלשונות אלו לסרוגין (כגון בפ"ח ה"א וה"ב לעומת פי"ז ה"ב וה"ה), וכדרכו להעתיק את לשון חז"ל. ממילא, לכאורה אין לנו הכרעה היאך דעתו, ומה שנפרש בגמ' - נפרש ברמב"ם (ערוך השולחן סי' קמו,ח; זבח תודה דף יט ד"ה במחשב).

דאינשי" וכדומה) עולה, שהקובע איננו האם מעשהו סותר את מחשבתו, אלא האם מעשהו ברור וניכר למתבונן מן הצד כסותר את מחשבתו. מכאן משתמע, שמחשבת הפיגול היא בדיבור, הנשמע לאנשים הסובבים אותו, ודיבור זה אינו מוכחש אלא אם כן מעשיו מוכיחים לסובבים אותו את ההיפך. אם הפיגול היה במחשבה גרידא, שאינה ניכרת לאיש, לא מובן מדוע נדרש דווקא מעשה גלוי וניכר כדי להפקיע ממנה.

18. תירוץ אחר בשטמ"ק שם בשם רבנו חיים: "עקימת שפתיו הוי מעשה" דווקא כשדיבורו יוצר שינוי ואוסר את הבהמה (עיין תוס' בבא מציעא צ,ב ד"ה ר' יוחנן). יצירת הפיגול איננו מעשה האוסר את הבהמה, שכן היא אסורה ממילא עד שזרק הדם כהלכתו, ומחשבתו רק מנעה את היתר הקרבן, והחמירה בעונש האוכל ממנו (כיוון לכך בנודע ביהודה מהדו"ת יו"ד סי' קסח; ובשו"ת עוגת אליהו סי' כ סובר אחרת, שפסול הקרבן נחשב כמעשה).

9. הגמ' במנחות (ב,ב) דנה בסתירה בין ברייתות בדעת ר"ש באשר לקומץ מנחה לשם מנחה אחרת, כגון מנחת מחבת לשם מרחשת, האם עלתה לבעליה או לא. רב אשי מתרץ, שהמחשבה פוסלת כשחשב "מנחת מחבת לשום מנחת מרחשת", שכן חשב על המנחה עצמה, אבל אם חשב "מחבת לשום מרחשת" מחשבתו מוסבת רק על הכלי, שהמחבת עצמה תהא מרחשת, ומחשבה זו אינה פוגמת. כיוצא בזה כשחשב "חרבה משום בלולה", ניתן לפרשו: "לשום בילה בעלמא", ולא לשם מנחה בלולה.

פשטות התירוץ, שמדובר במישהו שאמר בפיו מילים מסוימות, ולדעת ר"ש מילים אלו אינן פוסלות, כי נוסח זה אינו ברור לגמרי שכוונתו לשם קרבן מסוים. לעומת זאת אם מדובר במחשבה, נצטרך לומר שרב אשי מעמיד בכגון שידוע שאכן התכוון לכלי ולא למנחה עצמה, והדבר תמוה, אם כן מה חידש ר' שמעון? ועוד: הגמ' בהמשך תמחה על רב אשי, מדוע בשוחט עולה "לשם שלמים" לא נפרש זאת "לשום שלמים בעלמא", לשם שלום ולא לשם קרבן, ותמיהתה אינה מובנת: אם אכן זו היתה מחשבתו - באמת אין זה שינוי קודש! על כרחנו כל הסוגיה עוסקת במי שאמר

מחבת ומרחשת. הנודר להביא מנחת מחבת מטגן את הסולת והשמן במחבת. הנודר מנחת מרחשת מטגן את המנחה בכלי מכוסה או עמוק (מחלוקת תנאים במנחות פ"ה מ"ח) ולכן היא רכה יותר. קמיצת המנחות הללו נעשית רק לאחר הטיגון. הסוגיה במנחות (ב,ב) דנה במי שקומץ מנחה אחת מהן לשם חברתה.

מילים מסוימות, "לשם מרחשת" או "לשם שלמים", ואנו דנים האם הן מספיק ברורות לגלות על מחשבת שינוי קודש¹⁷.

10. כיוצא בזה יש להוכיח מהגמ' במנחות (טו,ב):

כך בפשטות: "ודילמא דשמעיניה... וכי אמר רחמנא במחשבה הם פיגול - דוקא קרבן שלהם".

17. כן הוכיח תוס' הרשב"א הנ"ל, ונדחק לדחות שמדובר "במוסר את הלשון, דכמו שישתמע הדיבור כן יהיה", כלומר שלא חשב לעשות דבר מסוים, אלא חשב לעשות כפי ששתמע מלשון זו. בשטמ"ק בב"מ הנ"ל דחה באופן אחר, שאמנם מחשבה פוסלת, אבל כשגם דיבר - הולכים אחר דיבורו. זהו תירוץ מחודש, שאפילו כאשר דיבורו משתמע לשתי פנים ואינו סותר בהכרח למחשבתו - אנו הולכים רק אחרי דיבורו, ומכיוון שהוא עמום - אין כאן פיגול.

ראיה נוספת שהפיגול הוא בדיבור בלבד יש להביא מתירוץ רבה במנחות שם, לפיו מחשבה שהשקר שבה ניכר לעיני הרואה, כגון העושה מנחה כמעשה מחבת ואומר שהיא מרחשת, אינה פוסלת. מכל מהלך הגמ' שם ("בין זכרים לנקבות לאו אדעתיהו

הגמ' שם מקשה על דעת רבה מברייטא האומרת שכהנים שפיגלו במקדש בשוגג - פיגולן פיגול, אלא שפטורים מלשלם. לכאורה השגגה היא שסבר שהחטאת היא שלמים, ולכן חשב לאוכלה ליום השני, והרי זה פיגול! ומתרצת הגמ', ש"שוגג" האמור כאן הוא כשהכהן ידע שהיא חטאת, וסבר שמותר לחשוב מחשבת פיגול. מסוגיה זו משתמע, שלדעה שעקירה בטעות אינה עקירה - גם פיגול בטעות אינו פיגול, כשטעה בידיעת המציאות על הקרבן שבו הוא עוסק, ורק כשהכיר את המציאות וטעה בדין הרי זה פיגול.

להלכה נחלקו הראשונים: הרמב"ם (הלכות פסולי המוקדשין טו,א) פסק שאינה עקירה, ואילו באור זרוע (הלכות פסחים סי' רכג) פסק שהיא עקירה (וכך סבר גם הרמב"ם בתחילה, עיין פירושו לזבחים פ"א מ"א במהדורת הרב קאפח)²³.

אור זרוע - הלכות פסחים. "אור זרוע" הוא ספרו של אחד מגדולי הראשונים, רבי יצחק מוינא (ד'תתק"מ - ה'י). כמרבית ספרי הפסיקה של הראשונים, הספר עוסק ככלל בהלכות הנוהגות בזמן הגלות בלבד. אולם בהלכות פסח הקדים בעל אור זרוע את הלכות קרבן פסח, וזן בהרחבה בסוגיות שונות בענייני קדשים, בין השאר בשאלת "עקירה בטעות".

הרמב"ם (שם) הביא דין עקירה בטעות לגבי מחשבת שלא לשמו, ולא כתב זאת לגבי מחשבת חוץ לזמנו ומקומו (עמד על כך בקרן אורה מנחות מט,א). משתמע ממהלך דבריו שהמפגל בשוגג - הרי זה פיגול. חילוק זה עולה בבירור מן המאירי, שפסק שעקירה בטעות אינה עקירה (פסחים עא,ב ד"ה המשנה השלישית), ומאידך כתב שפיגול בשוגג, כגון שטעה וחשב על חטאת שהיא שלמים וחשב לאוכלה ביום השני, הרי זה פיגול (נדרים לו,א ד"ה הכהנים וגיטין נב,ב ד"ה הכהנים).

נראה שטעמו של חילוק זה, שמחשבה שלא לשמו באה להגדיר את הקרבן מחדש, והיא מנוגדת לאמת, שהרי הקרבן הופרש לשם עולה והוא חושב עליו בתור שלמים, ורק אם עשה כן בכוונה - הועילה מחשבתו לשנות כביכול

²³ "רבה". לגרסה זו חשיבות לגבי פסק ההלכה, שכן רבא הוא "בתרא" ביחס לרב חסדא, ואילו במחלוקת רבה ורב חסדא אין כלל שהלכה כרבה, ואדרבה, יש אומרים שהלכה כרב חסדא, ראה בזבח תודה זבחים ג ע"ב ד"ה כרבה ולהלן מערכה ח הערה 7.
²³ באור זרוע שם האריך להביא ראיות לדבר, ובהסכמת הגר"ש טננון מלבו (בעל 'שואל ומשיב') להדפסת האור זרוע דחה ראיותיו וצייד בדעת הרמב"ם, וכן בשו"ת בית שלמה אר"ח סי' ה ובשו"ת מנחת יצחק ח"ב סי' ו.

אף על פי כן, יש כמה הוכחות שלדעת הרמב"ם מחשבה מפגלת¹⁹:

1. בהלכות בהן הרמב"ם לא העתיק את לשון חז"ל בצורתה, אלא הוסיף לה מילות הסבר, השתמש בעקביות בביטויים שמביעים מחשבה בלבד. דוגמא לכך בהל' פסולי המוקדשין טו,א: "שחט וקבל והולך וזרק... היתה מחשבתו באחת מארבעתן מחשבת הזמן, ובשאר העבודות היתה מחשבתו נכונה, או לא היתה שם מחשבה כלל בשאר העבודות - הרי זה פיגול". המילים המודגשות הן תחליף ל"בשתיקה" שבמשנה²⁰ ובפירושו המשנה (זבחים ב,ד) כתב: "אם חשב בכולם או במקצתם חוץ לזמנו, ובמקצתן היה ללא כל מחשבה אלא עשאם סתם, והוא אמרו 'בשתיקה'...". ניכר שהרמב"ם התקשה בלשון 'בשתיקה', ופירשה כאן שלא כמשמעה הפשוט, של העדר דיבור.

2. דרכו של הרמב"ם לפרש דבריו, ולכן ראוי לצפות שבפתיחת הנושא יתבטא הרמב"ם בלשון מדויקת יותר, גם אם בהמשך ההלכות לא שמר על דיוק זה אלא נמשך אחר לשון חז"ל. לפיכך, יש ללמוד שדי במחשבה מלשונו בהל' פסוהמ"ק פי"ג הל' א-ב: "שלוש מחשבות הן שפוסלות את הקרבנות... מפי השמועה למדו שזה שנאמר בתורה 'ואם האכל יאכל'... אינו מדבר אלא במחשב בשעת הקרבה... והוא הדין לכל קרבן שחשב עליו בשעת מעשיו..." (וכן בספר המצוות ל"ת קלב, בעניין הפיגול, נקט לשון מחשבה בלבד).

3. בפ"ד ה"א כתב: "אין המחשבה הולכת אלא אחר העובד, אבל מחשבת בעל הקרבן אינה מועלת כלום, שאפילו שמענו הבעלים שפיגלו והיתה מחשבת העובד נכונה - הרי זה כשר". מה"אפילו" נראה שבכל העניין מדובר על מחשבה בלבד, ולכן כתב כחידוש נוסף, שאפילו אם שמענו שפיגל בפיו - אין בכך כלום²¹.

עקירה בטעות

שאלה יסודית נוספת בהלכות המחשבה היא: מה דינה של מחשבה שלא לשמו בטעות, כגון ששחט את העולה לשם שלמים משום שטעה וחשב שזהו קרבן שלמים? נושא זה שנוי במחלוקת בסוגיה במנחות (מט,א), ונביא כאן את עיקרי הדברים.

דעת רבה²² ש"עקירה בטעות - אינה עקירה", והקרבן כשר ועלה לבעליו, ואילו רב חסדא סובר ש"עקירה בטעות - היא עקירה".

19. כך נקט במשנה למלך (הל' פסוהמ"ק יג,א), ועל דעות האחרונים בנושא עיין במקורות ב'ספר המפתח' במהדו' פרנקל שם.
 20. כיוצא בזה בפ"ז ה"א: "במחשבה נכונה" במקום "כתיקנה" שבמשנה לא,ב.
 21. בפרי מגדים (יו"ד סי' ד משב"ז אות א) דחה, ש"אפילו" רוצה לומר שאפילו שמע העובד את הבעלים.
 22. קיימים שם חילופי גרסאות, "רבה" או "רבא", ובברכת הזבח שם הוכיח כגרסה

וחוץ למקומו. נחלקו ראשונים האם הפסול חל במחשבה גרידא (מאירי; משמע ברמב"ם), או דווקא בדיבור (רש"י וסיעתו). ראיות רבות לדעה השניה, אך יש שסייגו זאת, שהפיגול חל מחמת המחשבה, והדיבור נצרך רק כגילוי לה, ולכן כשהנסיבות מוכיחות על מחשבתו – אין צורך בדיבור (טהרת הקודש וזבחי צדק).

נחלקו אמוראים האם מחשבה שלא לשמה פוסלת גם כשהיתה בטעות, וכן נחלקו ראשונים להלכה (לרמב"ם – אינה פוסלת, ולאור זרוע – פוסלת). באשר למחשבת חוץ לזמנו ומקומו, לדעת רש"י ותוס' דינה כמחשבה שלא לשמה ואף היא תלויה במחלוקת האמוראים, ואילו ברמב"ם ובמאירי נראה שהכל מודים שהיא חלה אף בטעות.

את שם הקרבן. זהו מובן הלשון "עקירה בטעות לא היא עקירה", שמחשבה בטעות אין בכוחה לעקור את הקרבן משמו. אבל מחשבת פיגול איננה הגדרה חדשה לקרבן, אלא מחשבה לבצע בו פעולה מסוימת המנוגדת להלכה, ומחשבה כזו פוגמת גם בטעות²⁴. ראייה לדבר מאבות דרבי נתן (נוסחא א פרק לה), שם נאמר בין הניסים שאירעו במקדש: "לא פיגלו הכהנים בקדשים מעולם", ואם פיגול אינו אלא במזיד – אין נס בדבר.

סיכום

שלוש מחשבות פוסלות בקדשים: שלא לשמן, חוץ לזמנו,

מערכה ב. זבחים שנזבחו שלא לשמן (ב,א)

קרבן הנשחט לשם קודש בדרגה נמוכה ממנו⁴. ד. בן עזאי: עולה⁵.

בהמשך המסכת נוקטת המשנה (יג,א ולו,א) כדעת תנא קמא: "שאינו מחשבה פוסלת אלא בחוץ לזמנו וחוץ למקומו, והפסח והחטאת שלא לשמן", וכך פוסק הרמב"ם (הל' פסולי המוקדשין טו,א).

המהרש"א (פסחים קטז,ב) מסביר את הטעם לדין המיוחד בפסח וחטאת, ומקשר זאת לחובה לומר "פסח מצה ומרור", שלא מצינו כמותה בשאר מצוות: בני ישראל היוצאים ממצרים היו שקועים בטומאת מצרים, וכדי להינצל ממנה נדרשת כוונה מיוחדת להתקרב לקדושה. כך גם בחטאת, החוטא צריך להתכוון להיטהר מחטאו.

בגמ' במנחות (מח,ב), לפירוש רש"י ד"ה כי אתא קיימת מחלוקת בין שתי ברייתות אודות כבשי עצרת ששחטן שלא

מסכת זבחים פותחת בדיון על זבחים שנזבחו שלא לשמן, אימתי נפסלו מחמת מחשבה זו, וכשלא נפסלו – מה דינם. מחשבה זו נקראת בגמרא גם "שינוי קודש". בעניין זה יש לברר כמה נושאים: מהי מחשבה שלא לשמה? באילו קרבנות היא פוסלת, ומהו יסוד הפסול? ובקרבנות הכשרים, שלא עלו לשם חובה, מה דין המחשבה בהם בהמשך העבודה?

מחלוקת התנאים ופסק ההלכה

במשנה מובאות חמש דעות בשאלה מה הם הזבחים שאם נזבחו שלא לשמן נפסלו: לדעת תנא קמא כך הדין בפסח וחטאת בלבד¹. ארבעה תנאים מוסיפים עליהם קרבנות אחרים: א. רבי אליעזר: אשם². ב. יוסי בן חוני: כל קרבן הנשחט לשם פסח וחטאת³. ג. שמעון אחי עזריה: כל

בטעות שמה עקירה, ונמצא שיש כאן "עירוב מחשבות", מחשבת שלא לשמה עם מחשבת פיגול, ואין כאן פיגול (וכן הקשה בקרן אורה שם, והוכיח שמחשבת שלא לשמה אינה אלא בדיבור). לפיכך צריך לומר ש"פיגול" לאו דווקא. אבל לפי ההלכה שעקירה בטעות אינה עקירה, וזאת רק במחשבת שלא לשמה, הרי החושב על חטאת שהיא שלמים וגם מתכוון לאוכלה חוץ לזמן החטאת (וכפי שצייר המאירי בנדרים וגיטין) – הרי זה פיגול גמור ואינו "עירוב מחשבות", כי מחשבת "שלא לשמה" לא חלה בטעות, ואין כאן אלא מחשבת פיגול, החלה גם בטעות.

1. הפסוקים מהם נלמדו מבווארים בגמ' ז,ב-ח,ב.
2. מבניין אב מפסח וחטאת או מדרשה מיוחדת, להלן י,ב.
3. להלן יא,א מובאת דעה דומה בשם ר' אליעזר לגבי הנשחטים לשם פסח, ונחלקו אמוראים בדעתו לגבי הנשחטים לשם חטאת.
4. דרשה על כך להלן יא,ב. הגמ' שם מסופקת האם לדעתו קרבן הנשחט לשם קודש בדרגה גבוהה יותר מרצה לבעליו, וחולק על תנא קמא בתרתי. לא מפורש בדבריו שהוא מודה לתנא קמא בעניין פסח וחטאת, אבל כן משמע מרש"י ד"ה שחטן: "לשאר זבחים", וכן לשון הרמב"ם בפירוש המשנה, וכן משמע מהגמ' הנ"ל, שדנה אם הוא חולק בחדא או בתרתי (ועיין קרן אורה ב,א, שהסתפק בדעת שמעון אחי עזריה לגבי פסח וחטאת). ברעק"א ובשפת אמת (ב,א) דיון בשיטתו לגבי כל דרגות הקדושה שנזכרו בפרק עשירי (פט,א) לעניין "כל המקודש מחברו קודם מחברו", האם כולן משמעותיות גם לענייננו.
5. שיטתו מובאת במשנה להלן יא,ב, ומקורותיה נדונו בגמ' להלן יב,ב-ג,א.

24. כאמור, בגמ' במנחות נראה שלא חילקה בזה. הגמ' שם מביאה את הברייתא על כך שכהנים שפיגלו בשוגג – פיגולן פיגול, ומפרשת תחילה: "דכסבור שלמים הוא וקא מחשב בה לשום שלמים", ומקשה מכך על הדעה שעקירה בטעות אינה עקירה. ועל כך תירצה, שמדובר במי שידוע שהיא חטאת וחושב לשם שלמים, ושגגתו היא בכך שסבר שמוותר לעשות כן. יש קושי בגמ' שם, שכן מלשונה "לשום שלמים" משמע שמדובר בשינוי השם, ואילו הברייתא אומרת "פיגולן פיגול"! לפיכך פירשו רש"י ותוס', שהמחשבה "לשום שלמים" פירושה שחשב לאכול את החטאת בזמן הראוי לשלמים, והרי זה פיגול ממש, ולפי פירושה מוכח כנ"ל, שגם פיגול בטעות תלוי במחלוקת על עקירה בטעות.

יתכן שהרמב"ם והמאירי פירשו אחרת: "לשום שלמים" הוא כפשוטו, מחשבת שלא לשמה גרידא, ו"פיגולן פיגול" אינו בדווקא, אלא הכוונה לפסול בעלמא (וכן פירש רש"י בב"ק ה,א ד"ה ומפגל: "כחן ששחט קרבנו של ישראל חטאת לשום שלמים", ומצינו כיצא בזה בתוס' גיטין נד,ב ד"ה דכי: "ופיגול דהכא לאו דוקא"). לפי זה לא דובר בגמ' על מחשבת חוץ לזמנו, ואין כל ראייה שאינה מפגלת בטעות. אמנם לפי זה יכלה הגמ' לתרץ אחרת את הקושיה על רבה, ש"פיגולן פיגול" היינו ממש, שאם מתוך טעותו חשב לאכול חוץ לזמנו – הרי זה פיגול, אבל העדיפה לחדש שאפילו רבה מודה שעקירה בטעות ב"אומר מותר" היא עקירה.

נראה גם, שהרמב"ם והמאירי לשיטתם לא יכלו לפרש כרש"י ותוס': מכיוון שלדעתם מחשבת שלא לשמה הינה במחשבה גרידא בלא דיבור, כנ"ל, כיצד סוברת הגמ' בקושיה שמי ש"סבור שלמים הוא" יפגל ממש? הרי בקושיה סוברת הגמ' שעקירה